

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Юлія ВОЗНА

ЗМІСТОВІ КОМПОНЕНТИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ ІЗ ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті аналізується проблема використання технологій соціально-педагогічної діяльності. Звертається увага на систему роботи соціальних педагогів з дітьми із обмеженими можливостями. Аналізуються форми і методи роботи із зазначеною категорією клієнтів.

Реформа соціального захисту, що здійснюється у нашій країні, вносить багато нового у сферу правового регулювання соціального захисту населення. По суті створюється нова державна система соціального захисту, яка базується на Конституції та інших законодавчих актах держави.

Система соціального захисту дітей з обмеженими можливостями включає різні форми роботи, передбачає участь у ній соціальних педагогів. Основним результатом роботи соціального педагога має стати створення системи соціально-педагогічної роботи із зазначеною категорією клієнтів, їхня соціально-педагогічна реабілітація.

Метою статті є висвітлення особливостей соціально-педагогічної діяльності соціального педагога, роботи з дітьми із обмеженими можливостями та особливими потребами, а також аналіз проблеми розробки і використання соціально-педагогічних технологій роботи із зазначеною категорією клієнтів.

Традиційним для українського народу і його національної ментальності є етичне, гуманне, милосердне і толерантне ставлення до дітей і молоді, які потребують особливої уваги внаслідок інвалідності або відхилень у фізичному чи розумовому розвитку. Проте в радянський період ця категорія дітей і молоді фактично була соціально незахищеною і певною мірою ізольованою від соціуму, а відкрите обговорення проблем інвалідності загалом не схвалювалось керівними органами. Перебуваючи в умовах інтернатного закладу або на вихованні у сім'ї, діти-інваліди та їхні сім'ї були позбавлені можливості вести повноцінний спосіб життя. Власне кажучи, навіть поняття «інвалід», яке, зазвичай, вживають до цієї соціальної групи, має дещо дискримінуюче значення, адже походить від англійського *invalid* — такий, що не має сили, неповноцінний. У зв'язку з цим нині все більше входить у вжиток термін «дитина (людина) з обмеженими можливостями», який пройшов апробацію у розвинутих країнах світу.

В контексті зазначеного перед соціальними педагогами постає завдання не лише адаптувати дитину (молоду людину) до життя в соціумі, а й вплинути на громадську думку щодо людей з обмеженими можливостями. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. визначає таку категорію дітей, як «дитина-інвалід — дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту» [5]. Посередником у процесі соціального захисту і створення умов для більш успішної соціалізації цієї категорії населення і повинен стати соціальний педагог. Це повністю відповідає одному з його професійних напрямків роботи.

Інвалідність у дітей різко обмежує можливість включення дитини в адекватні її віку виховні і педагогічні процеси. Це значне обмеження життєдіяльності, що дуже часто призводить до соціальної дезадаптації, тому дитина з обмеженими можливостями має особливі

потреби у розвитку психофізичних можливостей, доступі до засобів комунікації, соціально значущої і розвиваючої діяльності.

Життя дітей з обмеженими можливостями часто проходить в умовах депривації. Соціальна ситуація розвитку цієї категорії значно відрізняється від способу життя і соціалізації всіх інших дітей. Отже, завданням соціального педагога є організація систематичної роботи з ними. Насамперед необхідно включити таких дітей у сферу комунікації, різні форми стосунків з однолітками. Проте практика засвідчує, що це далеко нелегка справа. Дуже часто соціальне оточення ухиляється від спілкування з такими дітьми. Недостатньо розробленими є і соціально-педагогічні технології роботи з цієї категорією клієнтів. Соціальна депривація також поглиблюється за рахунок тривалого перебування дитини з обмеженими можливостями в інтернатних закладах. За таких обставин у цих дітей затримується набуття соціального досвіду і комунікативних навичок, формується недостатньо адекватна уява про навколишній світ. З урахуванням цього очевидною постає необхідність перебудови всієї роботи з цією категорією клієнтів.

Нині в Україні нараховується понад 2,5 млн. людей з обмеженими можливостями. Майже 156 з них із тисячі — це діти і підлітки. Перед соціальними педагогами з усією гостротою постає необхідність не тільки вивчення конкретних потреб дітей з обмеженими можливостями, а й розробки спеціалізованих соціально-педагогічних технологій роботи з цією категорією клієнтів. Їхня реалізація у повсякденній роботі має сприяти створенню умов для розвитку індивідуальності, соціалізації особистості з урахуванням потенційних можливостей і потреб кожної дитини. З цією метою соціальний педагог повинен ініціювати і домагатися створення клубів спілкування, творчих лабораторій, недільних шкіл, гуртків технічної творчості, спортивних гуртків, реабілітаційних центрів, ігротек, літніх таборів відпочинку і розвитку, гуртків з декоративно-прикладної, художньої і літературної творчості, проведення виїзних консультацій у школах-інтернатах, конкурсів і фестивалів художньої творчості, виставок технічної і художньої творчості, відзначення різноманітних пам'ятних дат, проведення благодійних естафет, телемарафонів й інших добродійних акцій, відвідування закладів культури і спортивних змагань тощо. Активними їхніми учасниками і повинні стати діти з обмеженими можливостями.

Отже, соціальна активність дітей з особливими можливостями має стимулюватися насамперед створенням умов для задоволення їх соціальних потреб у спілкуванні, в повноцінній участі як у соціально значущій діяльності, так і в повсякденному житті їхніх однолітків.

Відомо, що соціально-педагогічна діяльність як спосіб оптимізації процесу соціалізації дітей з обмеженими можливостями виконує три соціальні функції: підвищення рівня соціальної адаптації індивіда з особливими потребами, профілактику явищ дезадаптації та соціокультурної реабілітації.

Про функцію соціальної адаптації можна говорити як про «швидку допомогу», що в ідеалі співпадає з розвитком несприятливих подій, які загрожують кризою дезадаптації. Адаптуюча діяльність спрямована на пристосування до кризової ситуації, що склалася, або на усунення причини її появи. Профілактика спрямована на протидію можливим, прогнозованим негативним чинникам і наслідкам впливу несприятливих ситуацій. Функція реабілітації здійснюється тоді, коли певні порушення уже відбулися і призвели до значних «ускладнень» в житті дитини. Саме ці різноманітні наслідки певної несприятливої події і прагнуть змінити батьки такої дитини при підтримці соціального педагога. У реальній практиці одна і та ж дія соціального педагога може мати адаптаційне, профілактичне і реабілітаційне значення.

Працюючи з конкретною категорією клієнтів, можна виявити домінуючу функцію в змісті соціально-педагогічної діяльності. Так, скажімо, у роботі з сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами, провідною функцією є реабілітація. Це пов'язано з тим, що інвалідність дитини дуже часто стає причиною глибокої й тривалої соціальної дезадаптації всієї сім'ї, для розуміння причин якої необхідно звернутися до аналізу проблеми інвалідності.

Проблема організації роботи соціального педагога з дітьми із особливими потребами та обмеженими можливостями — надзвичайно складна і явно недостатньо вивчена. Серйозність проблеми зумовлена не лише слабкою розробленістю технологій соціально-педагогічної роботи

з цією категорією клієнтів, а й надзвичайно низьким рівнем їхнього матеріального забезпечення, їхньою соціально-правовою незахищеністю.

У процесі дослідження взаємодії соціального педагога з суб'єктами соціалізуючих і виховних впливів ми спробували розкрити зміст поняття «соціально-правовий захист особистості». Проте його тлумачення не було виявлено ні в юридичних, ні в соціологічних довідкових виданнях. Відповідно ми дійшли висновку, що цей термін відображає систему дій соціального педагога у територіальній общині (в нашому дослідженні – у мікрорайоні школи), яка полягає у захисті прав і життєвих інтересів особистості через співпрацю з органами державної влади та громадськими об'єднаннями. Вважаємо, що соціально-правовий захист особистості нерозривно пов'язаний із соціальним регулюванням законодавчих норм. У правничій науці розрізняють два види соціального регулювання — державне і недержавне. Кожен з них може бути нормативним чи індивідуальним і реалізується соціальними суб'єктами. Соціальні суб'єкти — це індивіди та їх групи, з яких складається суспільство. Одним із соціальних суб'єктів, котрі беруть участь у нашому експерименті, є територіальні громади батьків.

У соціології громаду переважно розглядають як спільноту — об'єднання людей з метою соціальної взаємодії [2, 12]. При цьому зазначається, що в основі утворення й функціонування соціальних спільнот лежать різноманітні чинники, особливості й ознаки. Термін «спільність» підкреслює асоціативний, сумісний, спільний характер життєдіяльності людей, які об'єднані на основі певних спільних рис та ознак, зв'язків, що зумовлює різноманітність форм соціальних спільностей [9, 43].

Розвиваючи цей підхід, В. Саакян зазначає, що громада — це групова соціальна спільнота, члени якої поділяють єдину територію, об'єднані повсякденними регулярними стосунками. Вона відрізняється від інших спільнот індивідуальністю та емоційністю внутрішніх зв'язків, що зумовлено родовими, сусідськими та товариськими взаємостосунками, культурою, замкнутістю системи [8, 21].

Громада є не лише певною територією або скупченням мешканців. Вона існує завдяки соціальному перетину психологічних, побутово-економічних та юридичних засад [6, 20]. За твердженням Р. Шіффера та інших американських авторів, термін «місцева спільнота» означає групу людей у соціальному середовищі, яку насамперед об'єднують певні кордони та спільні інтереси, а також розвинуте спілкування всередині групи. Люди групи взаємодіють на певній території для досягнення спільних цілей [1].

Одним із завдань нашого дослідження було сприяння створенню спільноти батьків дітей і підлітків з обмеженими можливостями й особливими потребами. Реалізація зазначеного полягала у розробці як теоретичної моделі певної територіальної громади, так і її практичному створенні та організації функціонування.

Базуючись на зазначеному вважаємо, що територіальна громада батьків дітей з обмеженими можливостями й особливими потребами може стати ефективним суб'єктом соціалізуючих і виховних впливів, а також надійним партнером соціального педагога в організації його роботи із зазначеною категорією клієнтів.

На нашу думку, наразі постала необхідність виокремити роботу з різними групами дітей з обмеженими можливостями. Для дітей-інвалідів з дитинства існують медичні категорії першої, другої і третьої груп; є діти-інваліди з фізичними вадами, але збереженим розумовим розвитком, а є з обмеженим інтелектуальним розвитком. До всіх цих категорій дітей соціальному педагогу потрібно підходити по-різному. Діти-інваліди третьої та другої груп тільки із фізичними вадами можуть навчатись у загальних освітніх закладах, до них потрібен індивідуальний підхід переважно щодо психологічної допомоги, тобто така дитина має психологічні особливості і може не вважати себе інвалідом (наприклад, діти із вродженим вивихом тазостегнового суглоба, які тільки шкутильгають). Діти-інваліди першої групи із збереженим розумовим розвитком, які не можуть самостійно пересуватися, але можуть поєднувати навчання у школі і вдома, можуть брати участь у групових освітньо-культурних заходах, що буде корисно як для них, так і для їх сімей, а також для школярів, у яких виховуватимуться співчуття і співучасть. Діти-інваліди з вадами розумового розвитку, звісно, потребують окремого піклування і не можуть навчатися у загальноосвітній школі. Соціальний

педагог у своїй професійній діяльності обов'язково повинен враховувати всі вказані особливості життєвого розвитку таких дітей.

В останні роки у суспільстві почали переосмислювати загальні основи соціального захисту вказаної категорії населення. Насамперед це стосується вивчення причин інвалідності. Існуючі моделі (медична, економічна, функціональна, соціальна) інвалідності по-різному тлумачать її, а також способи адаптації людей з обмеженими можливостями.

При розробці технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими можливостями соціальний педагог зобов'язаний враховувати те, що його діяльність не є вузькоспеціалізованою, а становить широкий спектр соціально-педагогічних послуг, які надаються цій категорії клієнтів.

Важливою складовою роботи є розробка програми соціально-педагогічної реабілітації дитини з обмеженими можливостями, що здійснюється з урахуванням особистісних і психолого-педагогічних реабілітаційних можливостей дитини. У програму включаються конкретні завдання педагогічної реабілітації, які визначаються з урахуванням як вихідного рівня фізичного і психічного розвитку дитини, так і зони її найближчого розвитку; зміст ігрової, мовної, художньої, трудової, пізнавальної та інших видів діяльності; форми організації реабілітаційної діяльності конкретної дитини з обмеженими можливостями, методи і прийоми включення дітей у заплановану діяльність; обладнання, інвентар, технічні засоби, що забезпечують здійснення реабілітаційного процесу, індивідуальний та диференційований підхід до дітей. Кожний розділ індивідуальної програми орієнтований на певний термін, після закінчення якого здійснюється аналіз результативності роботи соціального педагога з конкретною дитиною. При розробці соціально-педагогічної технології роботи з дітьми з обмеженими можливостями не варто очікувати швидких результатів. Виховання і адаптація дитини з обмеженими можливостями — нелегке завдання.

У роботі соціального педагога з сім'єю дитини з обмеженими можливостями можуть бути використані різні технологічні моделі взаємодії. З точки зору тривалості виокремлюють моделі короткотермінові і довготермінові. До короткотермінових відносять кризоінтервентну і проблемно-орієнтовану моделі.

Кризоінтервентна модель роботи з клієнтом передбачає надання допомоги безпосередньо в кризовій ситуації. Втручання спеціалістів у цей момент є дуже ефективним. Це пояснюється тим, що в період усвідомлення кризової ситуації люди особливо чутливі до допомоги. Оскільки кризова ситуація вимагає швидкого реагування, її оцінка не передбачає детальної діагностики, а увага фокусується на масштабах дезадаптації і засобах для її переборення. При цьому використовуються як зовнішні форми допомоги, так і внутрішні ресурси клієнта. Втручання в кризову ситуацію, як правило, є першим ступенем взаємодії з сім'єю, яка виховує дитину з обмеженими можливостями. У подальшому застосовується проблемно-орієнтована модель взаємодії.

Проблемно-орієнтована модель взаємодії відноситься, як і кризоінтервентна, до короткотермінових технологій, тривалість яких не перевищує 4 місяці та передбачає щонайменше 12 контактів з клієнтом. Ця модель висуває вимогу до соціального педагога концентрувати зусилля на тій проблемі, що усвідомив клієнт і над якою він готовий працювати. Проблемно-орієнтована модель передбачає спільне вирішення проблеми. Робота протікає в дусі співробітництва з акцентом на стимулювання і підтримку здібностей клієнта у вирішенні його власних труднощів. Провідним методом вказаної моделі є укладення контракту (договору) між професіоналом, який надає допомогу (психотерапевтом, психологом чи іншим фахівцем), і клієнтом — сім'єю чи окремим її представником. Довготермінові форми роботи вимагають тривалого спілкування з клієнтом (від 4 місяців і більше) і, зазвичай, побудовані на психосоціальному підході.

Психосоціальна модель передбачає більш активне втручання в життя дітей і молодих людей з обмеженими можливостями. Клієнт у психосоціальной моделі виступає в пасивній ролі, майже в ролі пацієнта.

Основні завдання психосоціального підходу:

- внести істотні зміни в систему сімейної життєдіяльності, адаптуючи її до виконання нової специфічної ролі — реабілітації дитини (молодої людини) з обмеженими фізичними можливостями;

- змінити ситуацію — інші системи, що впливають на сім'ю;
- впливати на перше і друге одночасно.

Психосоціальна модель взаємодії з сім'єю використовується переважно тоді, коли є можливість установалення довготривалих контактів, що дозволяють глибше дослідити сімейну проблему, спостерігати її динаміку і впливати на неї.

Важливе місце серед соціально-педагогічних технологій займають консультації. Консультація є взаємодією між двома чи декількома людьми, в ході якої знання консультанта використовуються для надання допомоги клієнту у вирішенні проблем чи підготовці до дій, що мають відбутися. Соціальному педагогу бажано консультуватися у батьків так само часто, як вони консультуються у нього. Якщо соціальний педагог зловживає своєю позицією, відзначає її важливість, надає перевагу односторонньому переданню знань, існує ризик збільшення залежності від нього батьків, зниження їхньої самостійності і впевненості у собі.

Найбільш точно відображає ідеальний тип спільної діяльності батьків і соціального педагога поняття «партнерство». Воно передбачає повну довіру, обмін знаннями, навичками і досвідом допомоги дітям, які мають обмежені можливості й особливі потреби.

Таким чином, система соціального захисту зазначеної категорії клієнтів становить організацію взаємодії різних суб'єктів з метою створення як матеріальних умов для реабілітації дітей з обмеженими можливостями й особливими потребами, так і налагодження системи соціально-педагогічних впливів, завдяки яким створюються передумови для більш активної участі цих дітей у життєдіяльності їхніх ровесників, виведення їх з ізоляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батанов О. В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні. — К., 2001. — 260 с.
2. Беляев А. А. Территориально поселенческая структура общества. — М., 2000. — 25 с.
3. Воловодова Е., Касперович А. О социокультурной специфике субъектности территориальной общины: организационный аспект // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 103–119.
4. Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей / Редкол.: С. Р. Станік (голова) та ін. — 2-е вид., доп. — К.: Логос, 2001. — Ч. 1. — 595 с.
5. Климанська Л., Софін О. Громада в системі громадянського суспільства // Реформування соціальних служб в Україні: сучасний стан та перспективи: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Н. Ничкало, Б. Мак Кензі. — Львів–Вінніпег: Малті-М, 2003. — С. 78–81.
6. Саакян В. Э. Проявление и тенденции развития общины в Армении: Автореф. дис. ... канд. социол. наук. — Ереван, 2002. — 22 с.
7. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.). — К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. — 266 с.
8. Технології соціально-педагогічної роботи: Навч. посібник / За заг. ред. А. Й. Капської. — К., 2000.
9. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие. — М.: Академия, 2002. — 272 с.

Сергій РАБІЙЧУК

ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ І ЇЇ СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

У статті проаналізовано різні підходи до трактування суті дозвіллевої діяльності. Охарактеризовано особливості дозвілля учнівської молоді, виокремлено види і типи дозвіллевої діяльності.

У наш час все більшу увагу привертає до себе позашкільна сфера соціалізації, і, зокрема, дозвіллева діяльність старшокласників. На думку багатьох науковців вона стає пріоритетною у